

TENKÓ POSLUŠAM, kaj bo rekla noč.
Ta noč je sestra najinih noči,
v to noč verjamem, ker ta noč si ti,
zato grmim, da bi pregrmel noč.

Zato grmim, ker moram izgrmeti
svoj dež na to sežgano njivo mrtvih,
ki so jim žile izvotlili krti
in rastejo iz njih osati cveti.

To noč po žetvi bova spala v prahu
poletnih zvezd in vila roke k nebu
iz snopa upanj, opletenih s strahom,
in čisto sama bova na pogrebu.

KOPIST IN SAMOTA

Marijan Tršar

1. Kamni orh

Kopist je živel sam v stari, odmaknjeni cerkvici. Vse privajeno, vsakdanje utečeno je pustil daleč zdolaj na vasi. Pogreznil se je v nečloveški mir, v tišino brez besede; brez kašljanja, pohrkovanja; brez tistega domačega štokljanja, stikanja po kotih, ropotanja posode v kuhinji; brez napol slišnih pomenkov iz sosednje sobe. Samoten je bridko izkusil, kako mrtve so človekove stvaritve; kako malo premorejo tiste prepričljive resničnosti, ki smo jo pripravljeni priznati za polnokrvno življenjsko okolje. Zakaj čeravno je živel sredi galerije človeških podob svetcev in krilatcev božjih, pričaranih v svetlih barvah po stenah in križnih obokih presbiterija, je vse v njem kričalo po živi krvi, po eni sami besedi iz človeških ust. Hlupal je za zrakom živega tovarišstva, hrepenel po katerem koli bitju, ki bi se vrinilo medenj in njegov jaz. Za samoto je treba biti trmoglavec, je grenko pomislil, prehitro se zmehčaš, ko si hočeš nočeš nenehoma gledaš v lice.

Ko se je dan razpustil v večer, si je kopist prižgal petrolejko. Po zgrbljeni cerkveni steni je metala oblakaste svite in sence. Ker je bil truden, se je zleknil na zločljivo ležišče in si privoščil cigareto. Na stopnici stranskega oltarja je na gorilniku brbotal čaj. Kopist je vzel v roke časopis, ki ga je znal že na pamet, in mimo njega srepel v poltemo nedoločenega prostora. Ta je valoval, se širil in tesnil. Menjal je obliko in razsežnost z utripanjem leščebre. Razločiti je bilo mogoče

komaj bližnje predmete. Teh se ni bal. Tesnoba se je vselej potulila nekje za njimi. Prežala je iz brezbarvnega mraka, ki se je vanj zame-silo zavijanje vetra skozi preperete škodle cerkvenega ostrešja: pokanje, ječanje črvivega zvonikovega ogrodja; švisti netopirjev, ki so se spreletavali pod oboki; škrobotanje miši za oltarjem; grozljivo bolščanje ducata močvirskih sivih kobilic, ki so se mu nabrale nad glavo na robu osvetljenega kroga stene. Zavijanje potepenih psov, zategli javki bogzna katere ptice so se mu zažirali v živo. Skušal se je sprenevedati, pretentati sam sebe in buljiti v zagotovo resnične predmete, da bi si v njih našel zanesljivo oporo. Toda kaj sploh more biti resnično, če je sleherna stvar čez in čez odeta z mračno spre-menljivostjo? Kdo bi mu potrdil, da tale trenutek ne prisega že na jutrišnje podobne reči?

Prižnica je stala na eni nogi, zato se je revno naslanjala ob zid. Lesen kol jo je opiral na sredi trebuha in izginjal pod čipkasto zarobljenim koncem poslikanih stranic. Zlate prepasice so vzbujale videz prezvedavih spodnjic. Slike sključenih modro rdečih evange-listov so bile pisan vzorec na pôle razlikanega krila. Luč si je iskala pot med arabesko narezljanimi deskami. Nekdaj so bile gosposko loščene, a zdaj že oguljene, škrbinasto redke, čeprav še zmerom stop-nicam za mejo in oporo. V gornji rob je neznanec zabil na roke kovan žebelj. Bogve kdaj. In bogve zakaj ravno tule, saj ni mogel rabiti ničemur, je presojal kopist, ko je obešal nanj vrečico s kruhom. Danes zjutraj, včeraj, bržkone predvčerajšnjim? — V samoti časa ne moreš meriti. Predvčerajšnjim: bal se je, da bi se miši ne lotile hrane. Vendar mu ni hotelo v glavo, da se po dveh dneh vrečica še vedno vrti in pozibava. Spet en prekleti zakaj! Vidiš, kako se namnožijo, kako sitnarijo v ozkem rumenem sijaju leščebre, ki se z mirom samo-zavestnih zajeda v nasilno temo. Samota zna mučiti z vsemi odtenki občutij. Kdaj se za las približaš pobotnosti s seboj, drugikrat bi se zgrizel od jeze, obakrat pa brez pravega vzroka. V prazno ugibaš, kam te bodo zanesli muhasti občutki. Ponavadi je odvisno od tega, kako se bližaš rečem okoli sebe, si je domišljjal kopist. Kadar jih je priznal za tovariše v samoti, so ga pomirjale, ga zvedrile: če pa jih je jel meriti zviška kot gospodar, ga je prežemala tesnoba, da komaj čakajo, kdaj ga zmlinčijo v prah. Prav ta hip ga je morilo, da se misli leseni strop zrušiti, da ga bo zadavil s svetlimi robovi, s pisanimi rozetami. Prižnica se je zdajci prelevila v pretečo brezzobo spako na preklastem vratu. Najbrž je pil, si je očital, čeprav se kajpa ne bo spomnil, kdaj in kje. Sicer pa je tudi občevanje z rečmi počasno upijanje. Že odnosi med njimi in nami kažejo sumljive znake pijanosti — tisto, kar je vmes, se nenehno pozibava, tuli, preti, trka, buta ob vrata. Traparija, zapo-stavljanje bistvenega naključnemu! — in zdajci se bolj bojimo reči kot živih stvari. Živih? Vraga živih, ga je mrzlo polilo — tod naokrog leži na kupe Italijanov; na vasi so mu pripovedovali pa ga merili z očmi, ko je silil sam čez noč v cerkvico: kot snopje so padali, ko so se razprhnili po jurišu partizanov na postojanko. In zdaj je napočil njihov čas; razločno sliši, kako prosjačijo za kozarec vode; za svečo na gomilo; moledujejo za nekaj vrstic domačim na Siciliji. Prekleti,

se je že hotel pridušiti kopist, a ga je na čas obšla usmiljena pamet. Bom, saj bom, samo nehaite! Samo za urico me pustite na miru! Lepo nazaj lezite in potrpite! Za božji čas, nehaite že tresti prižnico, tega ne prenesem več, ste razumeli! Truden sem, rad bi spal. Rad bi spal brez sanj, ki se tako brž sčemžijo v môro.

* * *

Ko je kopiral debele prste angela oznanjenja, je premišljal, v čem tiči pravzaprav bistvo elegance. Bogve kdaj si je pri nas prisvojilo tako hvalo slikarstvo, ki poudarja predvsem dolžinska razmerja. Pomislil je na predpise za manekenke: samo da so noge dolge, pa najsi bodo take ali drugačne oblike; život mora biti slok, rajši daljši kot krajši, tudi obraz naj bo ovalno podolgovat itd. Ta resnica se mu je pri priči potrdila v kar se dá plehki obliki. Radi verjamemo italijanskim manieristom, da so elegantni; za njihove Madone z dolgimi vratovi ni kaj reči, so elegantne; prav tako Van Dyckovi, Modiglianijevi portreti, El Grecove skupine. Ne bomo pa na prvi pogled verjeli v elegantnost Marije Luise kljub neštetim okraskom in modnim dodatkom. Res je eleganca težnja k določenemu idealu, torej odstop od resnične vsakdanjosti, toda tudi to ne zadostuje. Nariši debeluha in nihče ti ne bo rekel, da je eleganten, pa če ga še tako odmakneš od realističnih nadrobnosti. Naše pojmovanje elegance tiči v občutku, da je dolžinski proporc imenitnejši kot širinski. Vse, kar je dolgo, tenko, sloko, vitko, razpotegnjeno, bomo prej ocenili za elegantno kot tisto, kar je široko, debelo, čokato, razlezeno, masivno. Odkod tako podcenjevanje širinskega proporca, ki ni nič manj življenjsko upravičen, v igri kompozicije pa prav toliko potreben? Ali ni morebiti to le aprioristični snobovski predsodek, podoben ljubljanskemu negodovanju ob vsakem dofenjskem široko izgovorjenem é? Ali pa je znak prirojene težnje k rasti v višino, k dviganju iz prahu, iz blata? Tudi človek si je pomogel in začel hoditi pokonci po dveh. Saj je vsaka navpičnica podoba zmage nad silo, ki nas vleče k tlom. Morebiti izvira višja cena dolžinskega razmerja iz preprostega dejstva, da zahteva od nas večji napor, ko mu oči sledijo, saj je treba več časa, da prehodijo daljšo pot. Še bolj velja to za premikanje oči v navpični smeri, ker je to vedno težje kot v vodoravni. Kvadrat, krog, romb in enakostraničen trikotnik premorejo vzgledno ravnotežje dolžine in širine; s pogledom jih obsežemo naenkrat, ne da bi morali premikati oči. Značilno pa je, da že te usklajene like občutimo kot malce širinske in komaj elegantne. Šele odstopanje od teh uravnoveženih koordinat pa občutimo kot resnično dolžinski ali širinski proporc in nehote priznavamo dolžinskemu večjo eleganco kot širinskemu.

Toda ob čokatem angelu Janeza Ljubljana se človek ne more odreči občudovanju tega anatomske nerodno risane trupa, ki mu je glava malone prestavljena z vratnih vretenc. Vzlic vsem modnim pomanjkljivostim je lep in očarljiv. Tudi Devica, ki posluša oznanilo, je polna miline, čeravno je vse prej kot modno elegantna. Če jo primerjamo z Janezovo Golo ženo s hudičem z Visokega, bomo uvideli, da to

klečeče dekle greši celo zoper pravila gotske lepote. Kar rogovilasto okorna je in niti obraz ne premore nežnih drobnih kosti, kot smo jih vajeni s podob gotskih svetnic. Pa vendar je v tem prvinsko robatem izrazu toliko mikavnosti, da te močnejše prepriča z oglatostjo pa z nerodno držo kot z ne vem kakšno eleganco. Da, prav z anatomskimi odstopi in spodrski, z nerodnim prilepljanjem glave na vrat, s premaknjenimi kolki, z zarisanimi prsti na rokah je to preprosto bitje elegantno v globljem pomenu. Devica izžareva lepoto ljudi, zraščениh z zemljo, ljudi, ki jim je garanje skrivilo hrbet, sončna pripeka sežgala oči v ozke reže. Te vrste lepota sije z lic kamnovrških svetnic, spokornice Magdalene, zamišljene Doroteje, Marjete z zeleno pošastjo in angela med stropnimi rebresi nad njimi. Edino zmagoslavni Krist v mandorli slave za oltarjem se ni odrekel zakoreninjenemu okusu, tisti modni odličnosti zaradi odličnosti, ki ga z uniformiranostjo bolj ponižuje kot božanstvi. Ubožec, se je namuznil kopist, ne ve, da se prava eleganca ne sme sprevračati v maniro, saj more biti zgolj čisto sozvočje med obliko in najglobljo likovno vsebino, ki jo umetnik dahne v svoje stvaritve. Janezu Ljubljancu se je izraznost kresala iz podob preprostih ljudi, živečih na suhokranjski zemlji, tako robato skopuški sredi kraških škrbín. Razmerja so mu bila le sredstvo, ki je rabilo temu izrazu, ne pa sama sebi. Nauk: likovni elementi dobe svoj smisel, kadar se pokrivajo z likovno vsebino, z umetnikovo celovito izpovedjo. Eleganca, o kakršni po navadi govorimo ob modnih krojih, pa se veže le na splošne zakone človeškega okusa; ta je sicer podlaga likovnim stvaritvam, nima pa odločujoče vloge v umetniški izpovedi. Tudi neelegantna slika je lahko umetniška, pretresljivo lepa.

* * *

Nebo je izrezanka iz papirja: cerkvica, goli grič, drevesa na njem; spodnje ograde so načičkani robovi, ki se zajedajo v temino. Edino posmehljivi mesec in neugnano goslanje murnov se požvižgata na šepavo prisposodobu — kam vruga naj bi ju stlačil, da bo mir? je pojezilo kopista. Taka naj bi bila torej spokojnost, resnično notranje zatišje, ki ne bi vedelo za vsakdanje pehanje, za nenehno naprežanje; tak bi bil nemara tisti največ, ki bi ga mogli užiti v življenju. Čisto dovolj za človeka bi bilo takole použivljanje blagrov mirne, neustavljive rasti; občutek napetega brstenja ne le v žitu, zelenečem v ilovnati uvali, marveč v sleherni vitici utripanja. To bi bil košček tiste modrosti in lepote, ki naj bi nam jo podarila umetnost. Pokaj potlej poganjanje za uspehi, za slavo in imetjem, ko pa je edini človeka vredni cilj v pomirjenosti s samim seboj; v prisluškovanju, v srkanju sokov iz rjave zemlje pa v zadovoljstvu ob pretakanju krvi po žilah; v porajanju in v mrlečem odmiranju po izpolnitvi. Iskati smisel v spozabljuvem čričanju, v prešernem brenčanju v čebeljniku, v predanem pihljanju, v pohlevnem treskanju strel. Biti srečen, ker si ob tem ničesar več ne želiš; ker si pozabil na komolčanje skozi svet; ker so želje zaprle polknice in si je vest privoščila delopust. Še spominom se ne ljubi dramiti sitnih možgan iz drnjohanja. Ti nesrečni, vseh nevšečnosti

krivi možgani! Lepota in sreča najrajši potrkata na vrata srca, zakaj um je, žal, prevečkrat naprznjen snovavec, ki ga narava ne brez štrkkorenčkanja ven in ven postavlja na laž.

* * *

Kaj zabavljaš, kaj se jeziš na možgane, je samota poočitala kopicu. Samo poglej:

Če si usodiš dati krošnjam listavcev okroglo obliko, v kopice nagrabljenemu senu pa trikotniško, če hiše poenostaviš v pravokotnike, če spremeniš iglavce v sferične trikotnike, če poti razvlečeš v okrasne pasove — se ti bo prikazal na papirju čuden, vendar privlačen cocktail oblik. Če pridaš še kroglo sonca, za ravnotežje pa pomiriš vijuge hribovja z vodoravnicami kozolcev in njiv, ti ne bo treba stikati za mikavnostmi abstraktnih kompozicij: ponujajo se ti same. Ko si naravno tako prelil v geometrijske like, si se sicer odrekel tistim navideznim všečnostim resničnosti, zato pa našel druge, dosti trdnjše; take, ki so del skritega okostja videnih stvari. Vrh tega si preniknil do prvinskih oblik, docela nepodobnih med seboj; te potlej lahko sestavljaš kot samostojne like, jih izzivaš v spopade ali v bratenja; spreminjaš jih, bogatiš v ritmu, v barvi, v tonu; poudarjaš ali megliš njihovo notranjo strukturo — v kratkem, začneš zares komponirati, zakaj komponiraš lahko šele tedaj, ko občutiš in uporabiš tvorni delček kot samosvojo prvino, ne pa kot uniformirani kamenček mozaika. Toda bog obvari, da bi pozabil: vse to še ni umetniška kreacija, kakor se dostikrat tolažimo in goljufamo. Je komaj vaja za pravilno branje oblik v naravi, komaj napotek, kako oblike, obtežene z naključno navlako, preoblikovati, izčistiti v like primerne slikarski ploskvi. Umetnost pa je dosti, dosti več. Je celovito doživetje, ki prerašča take metamorfoze, čeravno jih obseže. Je tisti nerazumljivi nekaj, ki iz oblik in barv izžareva v gledavca kot umetniška blagovest, kot topla izpoved človeka — umetnika.

* * *

Samota te poneumlja, je zmajal z glavo kopist, le odkod taka bolestna preobčutljivost? Ko je stopal po travi, je premišljal, koliko nesreč je kriv sleherni njegov korak. Zmlinčeni mravljinci, zlate minice, šuštarji, kobilice, vsakovrstna drobzeljava gomezljad. Pa zasuti jaški v travnatih mestih, zmečkane ličinke, uničen zarod. Tu ni usmiljenja — velikanovo stopalo gneči pragozd bilk s prebivalci vred.

Močni so šibkim v pogubo. In kar je najbolj tragično — če to želijo ali ne, kratkomalo ne morejo drugače! Drobce njih bitij dostikrat niti ne vidijo, toda vsak njihov gib je polom sveta za šibkejše. Ti so pač drobnjad, ki ne šteje. Misli velikih se motajo v imenitnejših svetovih, zato ne utegnejo paziti na uničenje, ki ga puščajo za seboj. Kdo se bo vračal preverjat, koliko žuželk je pohodil pri hoji čez travnik; ali kaj je z murnom, ki mu je pod korakom utihnil sredi čričanja? Proč s takimi malenkostmi, k vragu preobčutljivost! Kar je

preneznatno, nam ne sme povzročati slabe vesti! Ta se potemtakem oglašala le, kadar kršimo red in odnose med enako vrednimi; le med tistimi, ki jih štejemo za dovolj pomembne. Toda počemu se potlej čudimo, da so bili bogovi primitivnih narodov tako okrutni, tako brezobzirni do človeških črvičkov? Mar ni krščanska blagovest o Bogu, ki se je učlovečil, le lepó slepilo, ali drugače gledano, le izrojen, sprevržen odnos naravnega razmerja med velikimi in malimi? Zakaj, ta je bil zmeraj nestrpen, ledeno brezčuten. V najboljšem primeru mlačno brezbrizen. Prava podoba vesti z obližem prek ust.

* * *

Na koncu koncev, je kopistu oponesla samota, pa vam slikarjem po pravici očitajo, da ste postali slepi za vse lepo. Kaj naj ima z iskrenim doživetjem opraviti vaše analiziranje, primerjanje, tehtanje, kombiniranje? V tem se izčrpavate in pozabljate, da je treba doživljati lepoto v celosti. Kakšna laž, da jo je mogoče uživati le, če poznaš vse njene delčke, zavestno razsekljane, razporejene v znanstvena sosledja. Prav v tem je rakova rana služabnikov umetnosti — vedno hočejo dognati, kaj jih je presenetilo, prevzelo. Toda tudi tu velja: blagor preprostežem, zakaj njihovo bo kraljestvo lepote, zakaj ti edini iskreno uživajo v lepem. Občudovanje reda, skladja pa komplementarnih ali suplementarnih nasprotij, katerih koli sestavnih prvin, še ne more biti dej v podoživljanju lepote. Lepota je nedeljiva, enkratna v času in kraju — najsi bo v prostoru ali na ploskvi, najsi bo preblisk ali trajanje. Je nerazložljiva, ulove jo le občutljive antene redkih ljudi. Je najgloblja vsebina življenja, resnica obstajanja, estetski smisel našega bivanja. Kakor niso mogli s kirurškimi razsekavanji ne z drobnogledi odkriti ter osamiti prvine, ki je življenje samo, tako se današnji slikarski laboratorji zastonj trudijo, da bi jo ujeli, jo razkosano na delce, lepo oštevilčeno pospravili v predale z napisom: KAKO USTVARIMO UMETNINO. Ne, dragi prijatelj, duha ne moreš ujeti kot bika za roge, dosti več potrebuješ: daru, prirojene občutljivosti, talenta. Vse to pa ta ima, drugi nima. Ni umetniške izpovedi brez tega, drugače lepote ne moreš niti podoživeti, kaj šele da bi jo preustvaril v umetnino. Redkim izvoljencem je bil dan ta dar in ti se — kot kaže zgodovina — požvižgajo na vaše pikolovsko razčlenjevanje in mozganje.

V tem dokazovanju, se je uprl kopist, zija silogostična luknja. Ali ni takole vnemanje za vzvišene ustvarjavce, za tako nadčloveško umetnost zgolj človeški napuh? Ne da bi si priznali, pri tem že lezemo na oltarje malikov. Toda človek naj si postavlja le človeku dosegljive cilje — k vragu z nadčloveškimi geniji! Rajši pozabimo na maziljene izvoljence in ostanimo skromni: dovolj bo, če postanemo vsaj kamenčki v strugi, ki bo nekoč uravnavala človeško spoznanje in poustvarjanje lepote; ki bo zmedenim in nebogljenim pomagala iz zavratnih močvirij napačnih teorij, mysticismov in snobovstva. Sklicevanje na vzvišeno rojstvo in poslanstvo je na koncu koncev prav tako zaostalo kakor terjanje posebnih pravic za modro kri. To je neke vrste

estetski ali duhovni razizem. Zato pa tudi ne bomo trdili, da je umetnina vsaka slika, ki se nam zdi v popolnem skladju z estetskimi zakoni. Pravimo: nam se zdi — zakaj napaka je v našem omejenem poznanju estetskih zakonov. Umetnina zagotovo ne more biti sprta z njim. Naša sposobnost in spoznanje zdaj tega ne moreta izluščiti, znabiti pa bosta mogla že jutri. Danes nam je mogoče z likovno teorijo kar dovolj zanesljivo dokazovati, da na primer Mackart le ni bil tak vrhunski slikar, kakor ga je častila njegova doba. Ni se spremenilo njegovo slikarsko delo, izostril se je le naš kritični čut. Zmožni smo bolj precizne analize, bolje poznamo tvorne likovne prvine in zakone, ki jim vladajo. Zato ne delajmo krivice razčlenjevanju, to prav gotovo ni zli duh današnjih ustvarjavcev: je rajši rešna pot iz zmede in varanja. Če iz lepe krajine izluščimo koordinatni red, to nikakor ni podcenjevanje doživetja lepote. Večina se pač zadovolji s površino, analitik pa želi prodreti globlje. Toda je mar res lepa le površina? Drugače vprašamo: mar sme človeško oko iskati lepoto zgolj s svojimi sposobnostmi? Ali to, kar gleda, občuduje skozi teleskop ali mikroskop, zanj ne sme biti lepo? Mar tega ne bi smeli preustvariti v umetnino? Lepota vendar je, kjer je, od človeške sposobnosti pa je odvisno, kdaj in kje jo odkrije. Lepota je del reda in harmonije v kozmosu, je del najpopolneje organizirane materije, kakršna je v človeku. Ker je človek tak, kot je, je zanj tudi lepota takšna, kot jo spoznava. Morebiti bodo ljudje na kakšnem drugem planetu oporekali naši lepoti in našim estetskimi zakonom pa se vnmali za svoje, za take, ki bodo skladni s tamkajšnjo organizacijo stvari. Vendar niti tedaj ni pričakovati kakšne narobe lepote, zakaj če vladajo svetovom našega ozvezdja podobni zakoni, kot so naši, potlej bo podobna naši tudi njihova lepota. In kajpak tudi pričevanje o njej — umetnost, ki je ena od nešteti možnosti zavestnega organiziranja materije.

(Se nadaljuje)

KOPIST IN SAMOTA

Marijan Tršar

(Konec)

II. Hrastopolje

Kopist je gledal vasico pod seboj skozi tenčico samote, ki ga je zagrinjala brez prizanašanja. Vedel je, da je bila prav taka slika že nekoč v njegovih očeh. Samo kdaj? je napenjal možgane — zdaj je prvikrat tu! Torej ne v tem, ampak v bogve katerem prejšnjih življenj, se je sam sebi posmihal, da se trapi z neumnostmi. Sicer pa — ali ni tudi najbolj samosvoje slikarstvo navsezadnje le približevanje že tisočkrat izbranemu in tisočkrat ponovljenemu motivu? Potemtakem so vsi zaverovanci v snovno izvirnost svojih del brljavi naivci. Po drugi plati pa — kako naj bi bil slikar prepričan o avtorstvu svojega dela, ko slika dneve in tedne, je pa še sinoči gospodovala v njem neka blodna Lukrecija, ki je po čudnih kanalih zašla v življenje njegovih prednikov? In davi je v sebi zavohal odpadnika, ki je v dneh reformirane vere zaplodil v papistinji hudičevo seme, še preden so ga razčetrverili cesarjevi rablji. Prav mu je bilo, oprosti, prav ti je, prokletemu apostati! In ni bila blodna domišljija, da je nekoč pil močno mleko iz nedri matere, ki so ji Vitovčevi soldati nabodli dojenčka na helebardo. Res, ne laže, preveč obličij se je nacedilo v njem, da bi mogel najti svojega. Zato kar izbirajte, samo izvolite, se je priganjal, a slej ko prej je sleherno podobo svojega jaza hranil na omarici pri postelji. Živo, nasmejano ali bolečo — kot nesrečna Margota Valoaška srce svojega ljubčka.

Kakšen lep dan, reče bleščečih se oči bosonogi Frančišek iz Assisija. Hvala ti zanj, o Gospod! Zapijte ribe, zapijte ptice hvalnico počelu lepote!

»Vaša gnada, gospud Buh, nekaj lepšiga bi že mogli scimprati! I sej je mene sram namestu Vas za takšno kloboštrerijo, kot je ta Vaš piškavi svet!«

Večna dvojnost v njem: ponižni molivec in jedki dvomljivec. Predvsem ta volterjanski Linhart, ta napihnjenec brez mere in čuta za prav in za vse spodobno. Prekucuška duša, moral bi se zavedati, da bo razpadla sleherna družba, vsako občestvo, če bo samo rušil, spodjedal najosnovnejše zakone. In pravila podira iz sovraštva do pravil, iz mržnje do vsega trdnega, določenega, zabetoniranega: iz zavisti, ker vsak hip čuti svojo spremenljivost in omahljivost. Iz te ga nese v maščevalnost. Če bi mu dali v roke moč, bi podrł svet. Uničil bi množino, da bi povelical sebe, posameznika, ednino. O, prebrisanec ve, da si more posameznik umišljati popolnost edino tedaj, ko ni primerjave. Morebiti je res, toda ali ni vsaka množina le nasilen zlepek? Lepijo jo izmišljene oblike, odnosi, hinavščina. Edino sam s seboj je človek lahko zares pobotan in iskren. Ko je Bog ustvaril Evo, je ustvaril laž. Ne zato, ker je EVA, marveč ker je postala člen dvojine. Laž se začenja

v vsaki ponovitvi — v množtvu je globlji vzrok laži. Morebiti so nam laži res potrebne, da laže živimo — glej, ko je mož rekel ženi, da je lepa, je za to besedo skril svoje poželenje po njenem telesu. Velikost poželenja mu je narekovala zlagano hvalnico lepoti.

...in vendar je njena koža ko vrtnica. Siva halja prek telesa se je razprla popkom prsi, ki se radodarno dobrikajo dojenčkoma. Kot razvajeno se prelivajoča voda drse ostro risane gube v slapovih k nogam. Na licih spokoj mater, ki znajo brez misli prisluhniti porajajočemu se mleku v grudih. To je mir orant in vseh metêres theû. zlit v enovitost in enkratnost ženskega telesa. Hrastoveljska Eva zrê iz tega trenutka v minule in v prihodnje. Kaj in Abel se v njenem naročju še nista sprla, za oba je dovolj materinske ljubezni. Mati je pravičnejša od najpravičnejšega Boga, saj se je ta sam ve zakaj ozrî z milostnim očesom le na krvavo daritev Abela, živinorejca. Je morebiti tudi v Jehovi živela slast njegovih vrstnikov, Baalov, Molohov in Višnujev, ki so hlepeli po krvi, po mesu nedolžnih žrtev? Bržčas, Bog je bil od nekdanj strašen — pa naj je bil Jupiter tonans ali krvavi, device goltajoči azteški malik ali svoje otroke požirajoči Saturn. Čisto drugačna je Eva. Res je slabotna in grešna, a vzlic temu pretresljivo dobra. Ali prav zato: smrtnica razumevajoča smrtnike. Človeška. Ali ni čudno, da premore med vsemi obrazi v cerkvi edino Eva prizanesljiv smehljaj? Ne vladanje ne čaščenje ne trpljenje ne radost zveličanih — velja edinole sreča materinstva! Dajanje samega sebe. Izgorevanje v dobroti. Dajanje prsi novemu življenju. Edinole dajanje, zakaj jemanje in sprejemanje je le slepilo sreče — je hotel freskant Janez iz Kastva to povedati grabežljivemu občinstvu na pragu Kolumbovega odkritja novega sveta?

* * *

Nad glavo, na vseh straneh same barve. Toliko barv, da jih na koncu kopist preobjeden ni več zaznaval. Zažirale so se v loke, v svod, v stene, razdeljene na polja. Celo v stebre. Arhitekturna umetnost je res nadvse vzvišena — je oklepanje prostora — toda v hrastoveljski cerkvi nemočna ječi pod barvnim razvratjem; rada ali nerada priznava, da je zastonj oblikovala umetelno lupino. Kaj bi takale pol jajčasta apsida, če se ti zdajci prečara v mandorlasto mavrico s križem in sveto Trojico? In kaj naj prostoru pomenijo loki, če jih ven in ven preglašajo čvekavi rastlinski svitki s pisanimi trakovi naokoli? Na prvi pogled ti je očitno, da si prostorski členi ne morejo priboriti poglobitve besede. Niti mogočni banjasti svod ne, nemogočno se je razblinil, onemel ob prevladujočem barvnem bajanju o stvarjenju sveta.

Kopist pa je imel redko srečo, doživel je hrastoveljsko arhitekturo tudi v mraku in v soju sveč. Začuden je ugotavljal, da je to pravi čas za arhitekta: vse pripovedno se je umaknilo hipnemu doživetju prostora. Zares, hrastoveljsko cerkvico je treba videti dvakrat; podnevi se lahko do presitega naješ barvnih skladij in muhastih postav, ki jokajo, se tepejo, streljajo, mučijo, molijo, orjejo, prodajajo. V poltemi, ob brleči sveči, pa se boš mimogrede zatopil v zvédeno modelacijo

stavbne lupine. In v takem plodnem preblisku se je kopist zavedel paradoksa: pravo ceno ti arhitekturi je mogel določiti šele takrat, ko je pravzaprav ni videl, ko je komaj slutil njene trdne zidove: ko sta mu mrak in tema prikrivala dokončno besedo stvarjavca — stavbenika!

* * *

Kdor si ne zna narisati podobe Boga stvarnika, naj stopi v hrastoveljsko cerkvico. Bog oče se sedemkrat ponovi na stropu, dovolj časa, da se nam vtisne v spomin. Šablonski je, čeprav vedno pri drugačnem opraviilu stvarjenja. Mogočen je in hkrati aristokratsko zdolgočasen. Ni zlagano vzvišen, marveč premore pristno aristokracijo tistih dob, ko zanj ni bila potrebna domišljavost ali igran zanos. Vesolje ustvarja brez navora, pa tudi brez vneme. Priklicati človeško bitje v življenje mu je drobtinica. Luno in sonce priprne na modro nebo kar mimogrede. Z gibom mezinca izlušči iz ila tisoč vrst divjadi, rib in ptičev. Z migom obrvi razdvoji vode in kopnino. Pravcati mogočnik je, ki mu je stvariteljstvo tako vsakdanje, da ni ob njem niti ponosen niti zavzet. Svojemu božanskemu opraviilu je vzvišeno odmaknjen, kakor bi se ne zavedal ustvarjalne moči, ki lije iz njegovih oživljajočih prstov. Šele pod banjastim svodom hrastoveljske Geneze se je kopist zavedel, za koliko nam je Michelangelo približal, kako počlovečil je tega Stvarnika vsega živega. Izumil mu je naličje človeka, strmečega nad čudeži, nad delom svojih rok. V hrastoveljskem Bogu še žive predloge perzijskih in asirskih božanstev, brezčutno srepečih v svoj edino zveličavni prav; brez razumevanja do ustvarjenih nebogljencev. Temu Bogu ni jeza prepredla otrplega obraza, ko segata prva človeka po grehu iz parađiža. Del božanstvenosti utegne biti prav v tem, da ne premore nobenega človeškega čustva. Čudno, prav nič ne dvomimo o božjem izvoru hrastoveljskega stvarnika, Michelangelovega pa doživimo kot presežnik človeškosti, kot človeka giganta. Ko mu je umetnik obarval obraz s čustvenimi potezami, ga je razbožanstvil, napravil nemočnega, ranljivega. Zapisal ga je umrljivosti. Vzel mu je pglavitni lastnosti božanstva: večnost in vsemogočnost. Prav ti dve končni možnosti hipotetičnih razpredanj človeškega duha, ki jih, žal, spremenljivo človeško srce ne bo nikoli doseglo.

Poldrugo tisočletje je potrebovalo krščanstvo, preden je začelo zares verjeti v svoj nauk; preden je prepričalo ljudi o Bogu — očetu, ki skrbi za svoje stvari. Vse preveč se je vera enačila s strahom pred neznanim. Redki so si upali verjeti, da se dá kaj spremeniti v odločitvi neizprosne božanstva. Hrastoveljski angeli ga obletavajo v mandorlasti slavi, prestrašeno togi, negibnih obrazov; nemara brez želje, da bi ga slavili. Celo Marija — ne le Hristotókos ampak celo Theotókos! — ga občuduje prestrašeno, malikovavsko. Tako je pač ukazano, za čaščenje si je ustvaril stvari — bilo bi zares nespametno iskati v tem od vekomaj določenem redu človeško obarvane želje in čustva. Toda čému potlej pripisati svobodno voljo, osebno zaslužnost ali osebno krivdo? Če je vse odločeno vnaprej, je svobodno izbiranje dejanj le optična prevara, ki naj zamegli nedoslednost nekega nauka. Strašansko

trpek je moral biti pogled tedanjih vernikov na vseмогоčnega Gospoda. Če jih je res odrešil, zakaj je potlej toliko brezbrizen, taka brezizrazna maska, ki ji ni mar, ali so srečni ali v skrbeh? Otrplo prazno božansko obličje vsiljuje dvom v božjo dobroto in usmiljenje. Kaj naj bi nagnilo takega, svetu odmaknjenega Božjega sina, da je prišel v našo solzno dolino, da se je pustil bičati, da je umrl na križu? In Marija, ki jo danes zaljšamo z brezmadežno milino in z dobrotnostjo, ne privoščí hrastoveljskim revežem niti bledega smehljaja. Sveti obrazi prazno strmijo predse, bizantinsko votlo boljčijo v »moiro«, ki so jo s prižnic uradno preganjali in tisočkrat prekleli kot poganstvo. Vzhod je bavbaval s svojim tipom boga še v renesansi. Kdaj pravzaprav je Zahod prevladal v religiji? Lahko bi se vprašali drugače: kdaj je evropski humanistični duh zares preustvaril človeka — sužnja v človeka — otroka božjega? Tega ni zmogel Kristus: dolga stoletja so bila potrebna, da je praksa pricijazila do glavnine njegovih naukov. Zato je prišel hrastoveljski Kristus prezgodaj reševati duše nekrščenih pravčnikov v predpekél. Ne bo jih rešil, pa če bi prav satan in njegova svojat ne tiščala zaslonjenih peklenških vrat. Strahu božjemu zaslužnjene ljudi bo mogel osvoboditi šele dosti pozneje. Šele tedaj, ko bo pozabil na svoj vzhodnjaški božanski izvor ter se spremenil v dobrega očeta ne zmeraj dobrim otrokom. Kakšni trapci! je privoščljivo pomislil kopist na prestrašene hrastoveljske hudiče. Če bi le vedeli, kako v prazno tratijo peklenko municijo, ko iz vseh kanonov grmijo na Krista pred vrati predpekla!

* * *

Kopist je prisluhnil oddaljenemu grmenju in hvaležno pomislil, da more biti v samoti vsaka drobtinica domačen dar: bilo je pretresljivo podobno krehanju njegovega starega očeta. Začelo se je nekje globoko v prsih — nekakšno kolcanje, zbiranje slin. Potem ga je prijemalo čedalje močnejše, ga vedno česče naganjalo v kratke izbruhe kašlja, dokler se končno ni vdal, se prepustil nepretrganemu ubijajočemu krehetu, bobnenju, ki se je sprehajalo od zamolklih skal Podgore pa do gričev nad Buzetom. Toda tokrat se to še ni zgodilo, čeprav je vedel, da mu ne uide. Zakaj sredi večernega neba je že sunil oblak s pestjo proti vasi pod skalnimi previsi. Kakor silak, ki ga prijemlje, da bi se izpihal v grožnjah in bentenju. Leže nad Črnim Kalom se je srborito pretegoval v vodoravnih, mlečno motnih slojih. Kadar prileze takšen oblak od Trsta — pravijo mu zástava — takrat ne bo minilo brez plohe. In če se založi nebo med Buzetom, tudi ne. Ko pa se pokaže jasnina nad Bazovico, pravijo očanci, da bo lepo, ker si je Furlanka spodrecala krilo. A kadar se oblačne gmote od Trsta podolgem zaokrenejo proti Zanimgradu, takrat naj se vas pripravi na burjo.

* * *

Pod njim je ležala kraška vasica. Kakor vsak dan, ko je ob medlečem soncu primežikal iz cerkvice.

Najprej so ga zbadli v oči ostanki hiš, požganih med vojsko: vsiljivi trikotniki nazobčanih stranic. Za trenutek se je malone zbal, da

bodo ti nepridipravi prevpili neuničljivo urejenost kraške vasice. Te se je docela zavedel šele pozneje, ko je po naključju zamižal. Šele tedaj so zaživele navpičnice in vodoravnice kamenitih hiš. Ovalaste ograde so se pletle okoli njih, toda reda niso podirale. Sicer pa — ali bi sploh šlo brez teh domišljijo dražejih krožnic? je kopist gubančil čelo. Kaj ne bi ob golih križnicah premoteče zavdajalo po togem razumu, ki zanikuje vsako čustvo? Morebiti. Ali pa tudi ne, je kopist pomislil na Mondriana. Prištej še to, da premore ta kompozicija za poslastico tudi kratke, muhasto vrinjene ravne črte trtnih nasadov; in za povrh domiselno šahiranje razigranega slikarja z rdeče rjavimi in zelenimi toni, ki jih spravlja v mikavno šahovnico. Nad to večno lepo soledje se je kot klicaj dvignila siva cerkev. Komaj z gornjim životom je pokukala prek škrbincega obzidja ter lenih, v svojo častitljivost zagledanih robnikov. Tako je z nami preobjedenci, si je poočital kopist, najprvo zapičimo oči v najbolj nepotrebne stvari — čvekaavih ruševin v tej usklajeni podobi še videti ne bi smel, če bi od vsega začetka umel uživati bistveno. Saj so komaj utrinkasti scherzo sredi mogočne simfonije, vredne skalne trdnosti tod naokoli. In če pritakne k vsemu še vrtooglave pečine nad vasjo, pa gnezdeca igralkam podobnih vasic pod navpičnimi previsi — potlej mora rad ali ne rad priznati, da zapada zlagani črnogledosti, kdor brska v taki lepoti za tragičnostjo. Ne, bratec, prava lepota nikoli ne zaudarja po tragiki. Tragika ne ve poti naprej, a lepota je nenehen obet; pred izpolnitvijo in po njej. Lepota ne mara buriti nizkih strasti, čeravno vabi in snubi naša čustva. Resnična lepota nas ne zanaša v afekte — nič zmajevanja z glavo! — ti so že ponaredki, ki smo jih pridali na ljubo željam in upom. Tudi se lepota ne trudi, da bi si s prilagajanjem prislužila priznanje. Lepota zgolj je. Je vedno enaka, čeprav se nam je treba le premakniti v času in prostoru, pa jo bomo zagledali v novem sijaju.

Kopist je strmel v mehke sive usedke za vasjo. V laporasta melišča, razdeljena na oblate plasti s pocičujočimi škrljavci školjčnih oblik. V blagoglasje sivine, v neopazno prehajanje tonov od najsvetlejšega na napetem trebuhu do najtemnejšega v zamolkli vdolbini. Povsod mehkoba, sočutno prizanašanje, vzlic trdnim načelom kdo ve katerega lomnega soledja iz kamnozanstva. Hiše so se izružile iz prav takih melišč; nekoč so se bahale z barvo in s hrpavostjo, podedovano od ljudi, počasi pa jih je drsenje časa potisnilo v sive like brezosebnosti. Na levo in desno od njih so tipale žične ograde in žive meje; ali skalovje, prepredeno z mehkim neredom robidnic in kdo bi vedel katerega bodičevja. Tu prebivajo ljudje že od vekov. Voli jim s starinskimi rali rahljajo zemljo. Pletene koše gnoja vlačijo na vozeh, ki se trmoglavo otepajo nepotrebnege železja in so zadovoljni z domačnim lesom. Preudarno mulijo travo in korak spešijo le, kadar jih pastir s šibo zavrača z vinogradov. Grozo vzbujajo s svojimi mogočnimi rogovi, čeravno so jim jih v dokaz nenevarnosti otópili z medeninastimi kroglicami. Šele te svetle pikice na koncih jih spreminjajo v pohlevno živino. Poslej se zdita celo trudna ratarska hoja in štorasto prelamljanje zdebelenih nog v

kolenih domačno dobrodušna, kot rumeno loščena latvica. Človek tudi v tem slavi zmago: neukročeni zagon zibkaste črte rogov, ki bi se rad izkričal v napadalnih konicah, je znal na silo zavreti z medeninasto piko. Prvinska nasilnost neukročene živali se v teh kovinskih žogicah zmede, zavrti se vase, sama sebe použije. Toda ali so jim jih ljudje res nataknili zaradi varnosti pred ostrinami? Znabiti je to najbolj preprosta razlaga, ki pa se ogne bistvenemu. Kopistu je prišlo na misel, da so njihovo podedovano mediteransko pretehtanost, ki ne prenese kipenja prek roba, tiste konice bržčas kakor nož bodle v živo meso. Samo tole v dokaz: ali niso tudi kapuci zvonika več ko za polovico odrobili ostrine piramide? Iz zagrizenega bodala gotskih katedral so jo prevzgojili v umirjen opomin na zemljo priraščenim smrtnikom, da se kdaj pa kdaj le spodobi dvigniti oči proti nebu. Primorski zvonik je postal nevsiljivo šepetajoč »ad maiora nati estis!« Prava mera v vsem, nikjer zanese-njaštva, marveč pomirjenost, ravnotežje je v teh krajih poglavitna zapoved. Ne, tod naokoli ljudi ne uravnava njihova zmotljiva pamet, ki tako rada postane igrača prekipevajočih čustev. Ti srečneži sledijo rajši modri, trezni besedi, ki so jo prežvekovala stoletja. Za kažipot so jim patinasti pregovori, rekla, modrost izginulih rodov. Vselej razglablja jo v preizkušenem, zanesljivem okviru preprostih resnic. Vozle življenjskih težav razmotavajo s trdnimi pregovori. Naše živčno mozganje in iskanje popolnejših poti so poenostavili v prastare pregovore, ki jih kot čarobni hokuspokus odrešujejo iz dneva v dan. Zaboga, je nevoščljivo pomislil kopist, da ni v tej vasici pisal Horac svoj »beatus ille«!

* * *

Samota je zvijačna ženska. Približa se ti plaho, mačje prikupljivo. Poskusi z božanjem. Miluje te, se ti ponuja. Toda bodi previden, ne pusti, da te pretenta: ničesar ti ne bo dala zastonj. Zasoljeno ji boš plačal vsak poljub. Pride čas, ko ti bo vrtala po odprtih ranah, ko te bo žgala s predstavami, te zjedala s spomini, da bi tulil. Tisto noč se je čutil kopist osamljen, dokonca razčlovečen. Zastonj je brskal v sebi za občutki, ki so prirojeni vsakemu človeku. Priznal si je, da je nenaravno, toda lagal bi, če bi trdil, da občuti mrzko nelagodnost, ko spi v postelji, kjer je bil bržčas še minuli teden spal neznan moški z neznano žensko. Prepričeval se je, da bi moral biti nevoščljiv in ljubosumen, saj sta se ljubila prav na ležišču, ki njega zdajle trapi s samoto. Občutil pa je nekaj drugega: prevzemala ga je toplina ob domišljeni bližini človeka. Utvarjal si je, da odeja še ni zgubila vonja po tujem telesu. Vraga, tujem! — po telesu prednika v samoti! Neznana ljubezen osamljenemu ni vzbujala ne zavisti ne bolnih sanjarij, marveč ga prepajala s tolažbo, da ni tako obupno sam. Zakaj to noč je bil do kraja zapuščen, tako siroten, da se je oprijemal vsake bilke. Že misel, da leži na slamnjači, kjer je še malo tega počivalo, sanjarijo, se nemara predajalo ljubljenju bitje, mu je bilo v potrdilo, da ni popolnoma pozabljen: da ni izobčenec, obsojen na mrlenje v zatohli sobici, ki je vanjo kukala le svinčena noč pa mlačne lučke iz vasi pod previsi. Ta izmišljena združitev z nekda-

njimi, znabiti kar z včerajšnjimi, mu je dajala upanje na občevanje z jutrišnjimi. Včeraj — bog bodi zahvaljen! — obseže tudi danes in jutri. Časovni paradoks: jutri celo bolj zagotovo kot danes!

* * *

Kopist je hodil pijan razkošne samote, ki se ga je razigrano oprijemala pod roko. Zameril si je, da se do konca ne prepusti nenadejani sreči — moral bi se vendar ustaviti, moral bi jo použiti do zadnje kaplje! — a čeprav je vedel, da dela greh, je hodil brez postankov. Bog zna čemu si je vtepel v glavo, da mora predvsem prispeti do vasi, do Dola. Med korake se mu je mesil Cankarjev slavospev slovenski zemlji in hkrati z njim ošaben dvom, češ: ubogi Ivan bi sploh ne mogel doživeti kaj temu podobnega. In prav ta občutek izjemnosti je bil velik kos samovšečno lepega dneva.

Nebo je bilo burnato, oblaki zlasani, podeči se v ihti vencu gorske pregrade naproti. Vmesne umite plavine so hlastale po penastih zadkih ovčic, obarvanih pomarančasto, kakor nalašč za pretanjen okus, ki mu je vseč hoja na meji kičastega in vrhunskega. Slepeč soj je brizgal skozi razporek na hribine za vasjo, se potlej sprehajal do vzpetin na morski strani pa nazaj. Cesta je bila spočetka zapuščena. Vsake toliko si je privoščila ovinek, da bi si zapomnila pogled na cerkev, na vasico pod njo, na pordele skale, ki kokljajo na treh zaseljkih, na Podgori, na Bazoviči, na Lokvah. Kamnat zanigrajski zvonik se je zarezal med senco in sonce. Prav na vrhu sten, ki so se oddihavale med vzpenjanjem po terasah, je bela griva dima izdala železnega konja, še preden je s piskom poniknil iz zaseke v zaseko. Po gričih naokrog je odmevalo blejanje živine. Kopist je zastonj napenjal oči, odkriti ni mogel. Bržčas je bila do uhljev pogreznjena v morje pritlikavega grmičevja. Zaznaval je le premikanje, ne pa čred. Za ovinkom je zagledal deklico, sedečo nad robom ceste. Komaj ošinek mu je privoščila, toliko je bila zaverovana v svojo igro. Metala je kockaste kamenčke v zrak in bila na moč srečna z njimi. Kakor sleherna stvar ondod naokoli v tem blaženem popoldnevu. Kopist se je začuden okrenil, kot bi ga nekaj potrep-ljalo po ramenu. Za njim se je razprostrlo nesluteno barvno bogastvo: vijoličasto okolje vinogradov, zasejano v cikcakaste vrste, zeleno listje vmes, morje trepetajočega zelenila. In to obrobjeno z mrzlimi sivo-kamnastimi ogradami. Trdnost slike je poudarjal rahlo nagnjen, rdečkasto rjav brzojavni drog. Tega bi naši romantično zasanjani impresionisti gotovo prezrli, je pomislil kopist in postal pri priči strašno ponosen nase. Prekleta človeška revščina, kako dobro mu dé že to, če si domišlja, da je pri boljšem odkril smet pomanjkljivosti, se je zdajci začutil krivega in razmišljeno odmahal v pozdrav staremu pastirju z ruskim čezušnikom. Starec je z norčevsko kretnjo pomeril na ušesa in bebasto javskal. Tako je prav, stari, ob taki lepoti ni hudo biti gluhi ali bebček, mu je pokimal kopist in se spet ozrl proti vasi.

Zdaj so mu Hrastovlje ležale za hrbtom. Naključje in zmeda se le v redkih primerih preobličita v nekakšen višji red. Vidiš, nekaj podobnega se je posrečilo tem razmetanim njivicam in vinogradom: vsem

muhasto zavitim ogradam navkljub jih je skrita volja usmerjala proti vrhu hribočka s kokljato cerkvijo. Oblak nad njim se je hudomušno igral z žarometom; kadar ga je pičilo, je ošinil s svetlobo skale v ozadju, da se je razlezena taborska trdnjavica senčna zarisala na žarečem ozadju, potlej pa spet vse vkup pogreznil v sivkasto modrino, ki se je iz nje luščila le primadonska arhitektura v ospredju. Prav natanka podoba solistke in zbora, svetlobna kantata, ki si jo je domiseln režiser privoščil kar v naravi. Kako lepo je tukaj, si je dejal kopist, tu bom ostal do mraka. Še ko je govoril, je vedel, da ne bo držal besede, zakaj doživeto nima moči nad pričakovanjem. In z leve ga je že vabil Dol. Brez pomišljanja je odvrget sladko breme lepote, željan, da se obloži z novo. Še lepšo. Ni več strpel, žvižgaje je zakoračil vanjo. Kot vojska v nenadejano osvojeno trdnjavo.

* * *

Nevihta resda ni prišla nenapovedana, a jih je vseeno presenetila. Narava uživa ko kmečki očanec, če se ji posreči potegniti za nos preračunljive človeške vsevedneže. In res ga ni bistreža, ki bi se umel ogniti njenim ukanam. Pričelo se je z burjo. Ta največkrat ne pripelje dežja, še manjkrat točo, zato so se kmetje brez skrbi odpravili na polje. Toda tokrat sapi ni uspelo razgnati oblakov, grmadili so se in grmadili, dokler ni nebo nad Koprom zastrla indigasta modrina. Malce bolj vijoličasta, pa bi bila kot slak, je strmel kopist proti preteči morski strani. Tedajci je prvi blisk razparal sršečo temo, lenobno zamujajoči grom pa je piš napol pridušil. Neurje je prihajalo zlagoma, po kapljah, ki so tolkle, škropotale ob skale, ob razsušeno prst, ob lončene korce po strehah ko toča. Tudi ta nemara že klesti ponekod, je stari Pohlen zaskrbljeno sopel k cerkvi, da bi nevihto zavrnil z zvonjenjem. Ali bi si mogel kdo izmisliti kaj bolj neboljenega, kaj bolj cmerikavega, kot je tenki glas navčka sredi kraljevskega grmenja in treskanja? Boleče nesorazmerje, porojeno nemara iz neizmerne človeške domišljavosti: ubogo klenkanje ni moglo preglasiti niti šumota plohe, ki je pregrnila vasico s prosojnim zastorom.

* * *

Samota je tisto redko zdravilo, ki ga današnji živčno razrvani človek še ni temeljiteje preizkusil. Samota brez radia, brez časopisov, brez peklenškega vrveža prometa; pa tudi brez pričakovanja, brez vsakodnevnega vznemirjanja. Bržčas bi na samem mogli bolj natanko raziskati bistvo in svojo vlogo. Morebiti bi se nam razkrila zanesljiva pot v prihodnost. Pot, ki si jo nenehoma načrtujemo, a se vselej izkaže, da smo si jo neumneži speljali prek peščenih tal. Človeške sirote pač ne poznamo meja svojih moči, nismo premerili svojih sposobnosti. Biti sam pa pomeni primerjati se z vsemi, ki jih poznaš: s tistimi, ki jih ljubiš ali sovražiš. Tudi s tistimi, ki ti zgolj v sanjah stopajo pred oči, ki jih za dneva nisi nikoli srečal. Toda zdaj so ob tebi resnični, zakaj samota ne pozna razlike med budnimi urami in sanjami. Zato

kopist ni vedel, ali sanja ali morebiti v resnici brska po nasmejanem soncu, čečka po prezirljivi luni na banjastem hrastoveljskem oboku; ali si utvarja, da ga jemljejo v začarani kolobar naga ženska telesa z dolgimi gotskimi bedri, ali zares lega obnje na sveže rjuhe kraljevske postelje. Streznitev je bila vselej boleča. Bil je mrk in besen zaradi potegavščine, ki se mu je pripetila, zato je potlej kobacal po lestvi z majavega odra v brezdušno osamelost. Sanjarjenje je bila zanj nedelja. Kadar se je truden zleknil na platnice cerkvene klopi, da se počijejo od kopiranja vnete oči, so v pisanem mimohodu zapeketali mimo njega konjeniki, hlapci, tema živžavastega spremstva treh Modrih z Jutrovega. Svetla podoba vrča ob vzhodu apside mu je vzbudila zaresne skomine, nič manj resnične kot majolika črne kapljice iz Romanovega soda. In krajec kruha na prtu sredi rdeče rjavine mu je nemalo časa polnil prazni želodec s slepilom nasičevanja. Zlagoma pa je uročnost medlela in podobe Janeza iz Kastva je spet doživljal kot podobe. Prepuščal se je užitkom, ki jih uloviš, ko slediš zvedavemu brskanju svojega duha. Umetnikovo celovito izpoved resda zavohaš s srcem, toda dodane mikavnosti, ki ti jih ponuja slika, boš pospravil vase z vilicami pa z nožem razuma.

Le kaj, vraga, nas toliko upijanja v preprostih prizorih Kristovega bičanja in s trnjem kronanja? Kopist je vedel, da je podloga umetniškemu užitku v docela oprijemljivih nadrobnostih: v redu črt, v skladju razmerij in barv. Tega se, žal, ne zaveš takoj. Kakor če odsotno strmiš v pisano lokvo in zaznavaš samo vrhnje odseve nerazumljivega živžava — potem pa se nenadoma strezniš in razločiš v temnem vodnem zrcalu jasne obrise vrb, oblakov, celo svojega obraza med njimi. To je tista nerazumljiva slepota, del umetniškega užitka in hkrati meja pred korakom v popolnejše doživetje. Nismo je sami krivi, kakor nimamo zaslug za poznejše nenadno razsvetljenje. In kot po čudežu je kopist zdajci razbral med zmedenimi črtami, sem ter tja nametanimi ploskvami, okostje človeške volje, ki je preračunljivo, zavestno ponavljala dolge, uleknjene navpičnice, se bala nereda in zato dosledno lomila neposlušne poševnice, podlagala težkim telesom trdne vodoravnice, nabirala v šopke okroglasta obličja množice sredi izpraznjenih, zredčenih ozadij arhitekture.

Prizor iz Getsemani. Kristusa primejo. Enoten ritem ob skopem, ploskvi prizanašajočem pripovednem daru. Samo to, kar je važno, nadrobnosti so povsod podrejene prevladujočim ploham barv; vključene so v strogi red črtnih šopov. Da, šopov: vedno se ponavlja več črt v v isto smer: gube oblek, uperjenost rok in nog, sulic, helebard. Središče slike je stebričasta postava Krista. Zanimivo, da je Krist na vseh kompozicijah ne le dejanska sredina v navpičnici ali vodoravnici, ampak se tudi v barvi razlikuje od vseh obdajajočih ga oseb. Ali je samcat v vijoličasti obleki ali pa edini razgaljen, rožnato mesen. Božanska izjemnost veje iz vijoličastega nadiha oblačila. Kako nalezljiv je vzvišeni mir veličastno togih, nezemskih, brezstrastno žlebičastih oblačil učlovečenega Boga! Celo borni ostanki krila in nog v nebo odhajajočega Krista docela obvladujejo prestrašene, v čudež zaverovane apostole, ki jih je slikarjeva roka prelila v krhke, človeško zgrčene,

klobčičaste drže. Tudi za to spoznanje sem ti dolžan hvalo! je kopist pokimal samotnemu okostnjaku sredi obredno zadržanega plesnega spreveda smrtnikov; hvala ti za prvino nerazvozljive lepote: za red, zavestno poustvarjeni red. Umetnost je torej človekovo približevanje redu. Umetnost je dragocen otoček urejenosti, ki obvladuje prostranstva in praznino sproščene brezbriznosti. Umetnost je simbioza srca in razuma, v nji duh z redom prežame čustveno divjanje. Pri tem pa čustva ne uniči, marveč ga le obrzda in umiri v večnih, človeku prirojenih oblikah.

* * *

Človekovo opazovanje je največkrat površno. Gledamo in buljimo, pa stvarjem ne preniknemo niti za centimeter pod kožo. Dneve in tedne je kopist strmел v gola hrastoveljska telesa praljudi, pa se mu do tistega trenutka ni odprlo. Ko se je vznak leže sprehajal z očmi po stropu, ga je prešinilo vprašanje: je morebiti le naključje, da imata Eva in Adam malone enaki telesi? — vsa razlika med njima je le v dveh hlebčkah za ženske grudi, pa v malce bolj napetem, vzhajanjem ženskem trebuhu. Nič tistih tipično ženskih, poželenje budečih nog, nič zapeljivih stegen, bohotno dražečih bokov in oblih ramen. Okončine in život so pri obeh suhoparno koščene, zgolj mehanizem za premikanje in za delo; nič na njih ni k ljubezni vabečega, nič ne vzbuja strasti. Človeška telesa so prežeta s cerkvenim zabičevanjem, da rabi vsa telesna naslada le spočenjanju otrok. Evin napeti trebuh spominja na varno klokanovo malho, še malo pa ne drasti moške domišljije. Njeni boki so prekoščeni, da bi zvajali samce v objemanje in opasovanje s kolobarji nog. Zgolj v sliko ujeto pridiganje, da med moškim in žensko ni nobene druge razlike kot ta, ki jo je upodobil freskant: žensko telo je namenjeno porajanju in hranjenju mladičev, moško pa oplajanju in trdem delu. Vsa druga opravila so ničeva, zato ni treba nikakih vabil. Spola bo združila potreba po spočenjanju zaradi ohranitve rodu, brez hudičevih mamil ženskih čarov. Teh ni treba, še huje, prekleti so, ker ven in ven privlačijo lačno moškost, bolj pogosto, kot zmore to žensko vališče izleči nove mladiče. Zato ne pozabite, da je ljubezen dovoljena le za plojenje nŕvega zaroda! Bog vas obvari pred ljubeznijo zaradi užitka; bog ne daj, da bi se predajali slasti zaradi slasti; dovoljeno je le združenje, ki bo prineslo ženi težave nosečnosti, bolečine poroda, jo morda celo uničilo, moža pa obložilo z novimi bremenii, s skrbmi za priraslo družino. Ali ni čudno, da je najbolj ženska figura v vseh kompozicijah prav materinska Eva, ki doji dvojčka? Polno telo skozi nagubane zavese obleke in materinske zalite roke so prvič toliko ženske, da si jih malone poželiš. Doječa mati — simbol opravičene ljubezni! Hrastoveljsko krščanstvo je telesno zadovoljevanje trpelo le kot nujno zlo, ki pač rabi vzvišenemu namenu. Zakaj slej ko prej so popolni tisti, ki pustijo vse — tudi mater, ženo in otroke — ter hodijo za Kristom. Tu ni mesta za duha čistilk boginje Astarte, zakoreninjenega v življenjski radosti, ki je čistila svojo patrono z razbrzdanim razdajanjem mladih udov. La joie de vivre je to krščanstvo spremenilo v joie d'avoir les enfants. Nič veselja torej

zaradi užitka sladkosti, temveč zaradi vzvišenih ciljev, ki jim te sladkosti rabijo. Namesto da bi uživali v bistvu užitka, so si trmasto vbijali v glavo, da je smisel tega užitka šele v njegovi posledici.

* * *

Kopist je sedel sam nad Hrastovljami. On, divji harambaša, Mustafa. In pisali so leto tisoč petsto devetdeseto. S požganega Zanigrada je gledal po sončni dolini in tuhtal, kod naj napadejo njegovi janičarji. Oblegana vasica se je potuhnila ob vznožju sosednjega hriba, cerkev pa se prav nič boječe izprsila prek visokega kamnitega obzidja. Stala je na hlebasti višini nad vasjo in vsi smešno se lomeči in zaviti zidovi, skalne ograje in žive meje so jo priznavali za svojo voditeljico. Line v zvoniku s stožčasto čelado so zrle budno in bistro. Ne bo jih zlahka preslepiti. Plat zvona je že opravil svoje, vse živo vaščanov je bilo za zidovi, redki pa so se poskrili po nepristopnih duplinah kraškega gričevja. In sedaj, veliki paša, pokaži kaj zmoreš! Dolgo si že brez zmage, tvoji zvesti so jeli dvomiti o tebi. Opazoval je cesto, ki je za vasjo zavijala proti jugu in se kot kačji jezik cepila mimo skalovja na dve strani. Do tjakaj bodo jezdili v drncu, se brž razpolovili, manjši del bo zaokrenil proti taboru, da pritegne pozornost branivcev, večji pa se bo izgubil za hribom. Ta se bo šele ponoči prikradel v vas in polovil speče branitelje ko zajce. Ne more spodleteti, vaščani se bodo zanesli, kajti jezdecu bodo zginili ko kafra, se šele pod noč vrnili in se poskrili za grmičjem, za stopničastimi njivami. Manjše krdelo pa bo že pred večerom opustilo obleganje in odvihralo proti Koprju. Naj džavri kar drevijo in oprezajo za njim, glavno, da se prikrijejo tisti iz večjega. Kopist je poklical svojega zvestega služabnika in mu velel osedlati. »Na znak z zastavico napadite. Sam pridem za vami malo pozneje.« Tedajci je zaslišal nepričakovane vzklike in kopitljanje. V šotor je planil njegov Omar. »Veliki Mustafa, v vas jezdí velikanska vojska džavrov. Takoj moramo odriniti, sicer pademo v klešče!« Toda zunaj se je že prebudilo pokanje, sekanje, vpitje. Bij, tolči hudiče! Oglasili so se topovi. Tedajci strašen tresk, krogla je padla prav na kopistov šotor. Puh, javk, kri! Prasketajoči zublji in dim, ki se počasi suklja in sega, grabi vse više. Dim, ki se pravzaprav njega ne tiče, saj ga ne duši. Podoben je zaletavim oblakom, ki se prepletajo nad zvonikom. Mustafa leži pod njim in jim sledi z očmi. Se bo izcimila burja, tako pošteno jih že daje sapa. Sivo črno ozadje. Veter piska skozi rjasto žico strelovoda. In nanjo se ovešajo vrabci, ki se preganjajo okoli stolpa. Naveličani se zatekajo v skrivališča med skalnate razpoke v line. Kopist pa leži vznak na prtičku trave, brez misli na delo in na sitne róke, na priganjaški tek življenja. Ta trenutek je srečen, brez spon. Poskusil bi se s ptiči in dosegel več kot oni: svobodo v breztežnosti, v popolnem zanikanju sil, ki mu vladajo. Zakaj to je odlika in tragika človeka: ptič ne prestopi določenih mu meja, pa najsi ne ve zanje; človeški Prometej pa skuša vedno prestopiti mogoče in izmakniti prepovedano.

* * *

Poglej, je samota s prstom pokazala na galerijo svetnikov in malo dlje na hudičevo vojsko, spačeno, slinasto od hudobije in brezmočne jeze, tako bi moralo biti v resnici: že na obrazu bi se morala zrcaliti prava vrednost človeškega značaja. Pravičniki, svetniki in izvoljeni so nadzemsko lepi, vzvišeni nad ljudske tegobe in lepotne napake. Telo, glinena posoda duše, naj bo veren izraz dragotine ali umazanije, ki jo skriva. Ta idealistični vek je veroval v etični zakonik, da se dobro plačuje in hudo kaznuje vedno in povsod. Lepo za lepo, grdo za grdo! Celo zunanji videz ne sme biti izjema tega pravila. Ti ubogi preprosteži, kako strašno so morali biti razočarani iz dneva v dan, ko so morali ugotavljati, da je vsakdanjost popolnoma drugačna kot uradna idealistična filozofija. Ubogi idealisti!

Prav ali ne, se je namrdnil kopist slabovoljni samoti, toda ali smo danes kaj bolj pametni? Tudi mi sami sebe vlečemo za nos — in to bi bila še najbolj prizanesljiva beseda. V resnici pa je še dosti nesramnejše: nekdo ali nekateri pri tem vedo, zakaj tako ravnaajo. Namenoma, vse je preračunano na končni učinek, ki je le njim v korist. In vse jim pride prav. Koliko, postavim, govorimo in pridigamo, da vzgajamo našo mladino za življenje. Ne zaradi papirnatega znanja — za življenje se učimo! lajnemo brez nehanja. Pa pobrskajmo po šolski pripravljalnici za življenje — ali zvedo v njej otroci mimo tistih eksaktnih predmetov, ki si bodo z njimi služili kruh, še kaj drugega, bolj splošnega, kar naj bi veljalo za vse poklice in starosti? Ne le da ne razgrnemo pred njimi načrta življenja, nekakega povprečnega prereza, skozi kakršnega bo šla verjetno sleherna od mladih glavice po klopeh, še huje, namerno jim skušamo zastreti trpko stvarnost, ki jih čaka. Slepimo jih s preživelim videzom, kako pridni Janezki vselej zmagoslavno plešejo okoli porednih Mihcev na tleh; kako zmagujejo možgani, kako je vest edini bog — plačnik in tožnik na oltarju naše dobe. Narišemo jim svet, kjer pošteno delo kot pelikan nesebično hrani svojo otročad; kjer so laži, spletkarjenje in obračanje plašča po vetru na koncu vedno razkrinkani, osramočeni, tepeni. Kakopak, pravimo, mladini ne smemo jemati idealov. Toda zakaj jim potlej zamerimo Miklavža? Zakaj jih trapimo s slepili, če vemo, da se jim bodo morali odrekati v mukah in razočaranjih, brž ko bodo zapustili šolske klopi. Res, nojevsko bedasto tiščanje glave v pesek: mladini ne smemo jemati idealov — z mislijo v oklepaju: to bo tako in tako storilo življenje. Toda zakaj jim jemljemo sanje tudi o drugih stvareh? Zakaj jim tako hitimo praviti dolgočasno resnico o spolnosti, kjer bi mladi ideali leta in leta reševali mlade duše cenene vsakdanjosti. Pravimo: treba je, sicer nepoučeni lahko zagazijo; če jih opozorimo, se bodo pazili. Lepo! Toda zakaj jim potlej ne razkrijemo stvarnosti življenja na vseh področjih, v vseh dejavnostih. Tudi drugod morajo biti opomnjeni, da se bodo pazili. Cincamo in dregamo s polenčkom v ogenj, le toliko, da ne ugasne, a da se tudi ne razplamti. In vendar gre za biti ali ne biti, za zavoženo ali prav utečeno življenje naših otrok. In če v vseh stoletjih niso znali najti besed za tako trezno in pravo usmeritev mladine, je to le dokaz, da niso hoteli, saj bi sicer dokončno zdvomili nad sposob-

nostjo človeškega uma! Ali pa ugotovimo, da je nekaterim bilo prav tako. V šoli postavljamo mladini zglede. Velikane duha vseh zvrsti. Pripovedujemo jim o njihovem trdem delu, o vztrajnosti, o tovarištvu, dodamo še milo anekdoto, kako je ta genij ljubil ptičke, otroke, domovino. Skratka, malik je naslikan brez madeža, bliščav in človeško nasmejan. Toda zakaj ne povemo nič o resničnem življenju tega genija, o njegovem značaju? V treh četrtinah takih življenjepisov bi našli lastnosti, ki niti malo ne bi privlačile mladih src: nevoščljivost, odrievanje drugih, škodoželjnost; tudi krajo in obrekovanje, spletkarjenje, ošabnost in kitenje s tujim perjem. Res, bodo rekli, vsak je človek, napake ima, kdo se more pohvaliti, da je brez njih. Drži, a prav tako drži, da si je genij z brezobzirnostjo in s silaštvom ustvaril okoli sebe življenjski prostor, si prisvojil položaj; nabral si je denarja, in se lahko potlej posvetil le svojemu delu. Naj ne govore idealisti, da poštene božji volki zaradi svoje etične nadvrednosti ustvarijo lepša, globlja dela! Čas in denar — eno in drugo je poleg nadarjenosti potrebno za redno delo. Bo kdo trdil, da ustvari nadarjen kipar, ki si lahko v revščini privošči največ dve urici dela zase, tak obsežen in kvaliteten opus kot svetovljanski spretnož, ki tolče v kamnu vsa leta od jutra do večera brez skrbi za tisto vsakdanje življenje, kaj bo opoldne v loncu in ali mu ne bo shirala družina? Prav tak sofizem zagreši tisti, ki govori o premem sorazmerju med etičnim portretom umetnika in njegovo umetniško vrednostjo kot tisti, ki trdi, da postane umetnik globlji, če strada. Saj je vendar največji razvoj umetnosti v dobah gospodarske blaginje, neštetih mecenov in velikih naročil, kakor tudi vemo, da je bila značajna podoba premnogih ustvarjalcev, milo rečeno, hudo dvomljiva. Ni dolgo tega, kar je minila žolčna gonja proti »nesramnemu napadu« na Picassa v kujigi njegove žene Gillotove. Ne gre za obliko in vsebino in ali je bilo pisanje vljudno ali maščevalno, osebno prestižno — Gillotovo so napadli zato, ker si je upala pokazati s prstom na nelepe lastnosti tega darovitega moža. Dogovorjen tabu podoben tabuju — *De mortuis nil nisi bene*. Ali ni to le prva stopnica do kanonizacije? A zakaj o mrtvih samo lepo? Zanje in za žive bi bilo pravičnejše, da sploh ne bi govorili o njih, ki jih pokriva ruša. Kajti z zatajevanjem njihovih napak zasijejo v sijaju, ki v njem zasijejo kot bogovi. Ob njem njihovi sodobniki osupli obstoje odprti ust: »Tak je bil ta, oni, ona? Nemogoče, saj vem o njem, o njej toliko drugačnih reči!« Ne smemo pozabiti, da po smrti govore le o tistih, ki so si tako ali drugače priborili viden, vpliven položaj. Te naj ščiti latinski rek, ne navadne zemljane, ki jih občestvo pozabi najkasneje že dan po sedmini. In ali se niso francoski kulturniki kot en mož dvignili za Picassa ne toliko iz pietete, ampak zroč v daljni perspektivi same sebe? In ali ni za vsem tem zavdajanje dvojne morale? Na tihem in med štirimi očmi so pred ali celo po tistem pisanju izrekli o veljaku rešto nič manjših ali še bolj nizkotnih misli. Nekako takole: Ja, res ni brez napak, to si lahko povemo med štirimi očmi, a da bi šlo v javnost — bog obvari! Ni važno, ali so slabe sodbe o geniju resnične ali s trte zvite, ne smejo iz ust pa amen!

Malik, božanstvo, genij! Ne dotikaj se ga, približaj se mu le s proskinesisom! Kdo si, revše ničvredno, da si ga upaš presojati? Velikani so in kdo od smrtnikov jim more soditi? Le »hozana« jim smemo klicati. Tu tiči dvojna morala, rakava rana naših dni; prevrednotenje vrednosti. Trajne etične vrednote smo zapostavili občasnim. Naraven zaključek bi bil: šola ne uči za življenje, šola uči za iluzijo življenja, kakršno naj bi bilo. Zato bodimo dosledni: ali spremenimo življenje, da ne bo v popolnem nesoglasju z vzvišenimi nauki ali pa mladini povejmo, da jo učimo nekakih idealnih teorij, ki, žal, še zdaleč ne veljajo v praksi: da v življenju zmagujejo tisti, ki se požvižgajo na dobre nauke in vidijo le sebe; taki, ki so jim ljudje naokoli le pripraven hrbet za plezanje k svoji slavi in mogočju. Zakaj ne povemo, da resnica, dobrota in usmiljenje nič ne štejejo, da so le muhe v mreži pajkov. Prebrisanci uporabijo vse, da se dvignejo; in ko so na vrhu, ne veljajo zanje nobeni zakoni. Sakrosanktni so, božanstvo, ki se ga ne sme nihče dotakniti. Razumevajoče jih zagovarjamo, da velja le pot, ki so jo prehodili — a vsi poteptani, posiljeni, izrabljeni ne smejo odpreti ust za obtožbe. Poglejte, pravimo, ali kdo misli na poizkusne miške, ko genij odkrije novo, epohalno cepivo? Prokleti zakon močnejšega! Moč je pravica, nikoli obrnjeno! Pravice se oklepajo nemočni, silaki si jo podrejajo. In čimprej se tega zavemo, tem več imamo upanja, da ne bomo zgaženi, izrabljeni, použiti, darovani kot živali na oltarjih močnejših.

* * *

Kar priznaj, je rekla kopistu samota, da so vsa nova odkritja v nečem groba. Bistvo odkritja je skok v nov svet, v novo kakovost ali v novo količino. Tudi nova lepota zna biti groba. Le nenehno ponavljanje, izpopolnjevanje zaradi izpopolnjevanja jo naredi pretanjeno, kulturno. Nove oblike, nove strukture v začetku ne potrebujejo pretanjenosti. Ta bo prišla, ko se bodo preživele v okus, ali še huje, v okusarstvo. Pot od dorskega stebra do korintskega je dolga. Dorski je grob v primerjavi s korintskim. Vendar je pravo temeljno odkritje le dorski, naslednji so stopnje razcveta in hkrati že izrojevanje. Kdaj bomo to resnico doumeli do kraja in iz nje izružili pravilne sklepe? Kaj pravzaprav hočejo modni slikarji? Čimprej najti samosvojo maniro, ki ji bogokletno rečejo slog in se potem ponavljati do zehanja. Toda to je manira, ne pa slog. Je osiromašenje in ne izčiščenje, precedek splošnega. Originalnost ne more biti le nenehen strah, da bi izgubili originalnost. Je rešitev v povratku k naravi, ki smo ga nedolgo tega zmerjali za preživelost, za glas vpijočega v puščavi? Kdo bi vedel. Eno je gotovo: abstrakcija, kakršno smo gojili leta in leta, je le redko obvladala naše čustvo. Morebiti to ni bilo potrebno ob njenem rojstvu, toda, žal, moramo dan na dan ugotavljati, da ne vnema gledalcev. In vendar mora biti tudi v moderni umetnosti nekeje tista srečna meja, kjer se pobratita razum in čustvo. Oba morata biti prisotna, ne brez prvega ne brez drugega ni resnične umetnine.

* * *

Pijanost samote ga je obšla iznenada. Kot milost božja Savla. Najrajši bi padel na kolena in se verniško priklonil pred novim bogom. Stal je mokrih oči in v možganih vezel ornat svojemu česčenju: taka bo njegova vas! Taka bo! Ne more je odeti s tragično togo sentimentalne preproščine, zakaj te v zdravi kraški vasi ne najde. Ne mara je spremeniti v lahkoživo poigravanje pikic in črtic, zakaj stoletja tiče v njej in ta ne poznajo plehkosti. Stoletna platina ne more biti neresna, preveč krvi je plalo skozenjo, da bi se ji ljubilo spečati se z opereto. V njej je disciplina v skupnosti živečih smrtnikov. Disciplina telesa, ki hočeš nočeš v slogi in pomaganju opravlja svoje naloge in je, pogledano v celem, le ena izmed žilic narodovega žitja. Dokler je taka, ne more biti žalobnosti v njej. Že to, da živi dalje, spodbija zlagano sočutje. Kaj je več kot biti? So stopnje v tem »biti«, take, ki se dajo pomilovati, in take, ki nas prešerijo? Če bi bilo to res, potem bi obstajalo v biti oboje: letargično in hahljajoče se, iz dneva v dan spreminjajoče naravo in lice. Iskanje zagledanega, v fatum strmečega življa, ki sili gledavca v sočutje, je ostanek malomeščanstva; tistega, še danes ne preživetega pomilovanja vaškega življa, ki se je širilo kot protival idiličnemu občudovanju v dobi romantikov. Ostanek solzavosti, podcenjevanje, samo-sebi-smiljenje novih prišlekov po mestih: niso še pozabili na muhe, kravjake, smrdeča gnojšča — teh se sramujejo pa blagrujejo sebe, takih vaških nevšečnosti rešene, zadovoljne meščane. To je v bistvu poniževalen odnos, in, žal, pri nas kaj pogost. Odnos civilizirane, povzdignjene jare gospode, ki ji pomeni ta čustvena drobtinica odkupovanje za siceršnji napuh in gledanje zviška. Takole nekako: samo pogledajte te zgarane živali, te uboge ljudi (ali so sploh to ljudje?), kako trpe, kako garajo in se mučijo! Salonsko igranje na harfo čustev, preračunano na lahek uspeh.

Toda lepota ni odškodnina za poglede zviška, je vedel kopist; ni odveza kazni za ošabno meščansko zadovoljnost. Mesto in vas je treba gledati z enako razprtimi očmi, samo z različno eksponažo. Na vasi je vse bolj jasno, neprikrito. Tu je snoval prvinski človeški duh, ki se ni ubadal z mislijo, kako postati velik, mogočen, slaven. Hotel je čisto preprosto živeti. Slava je tisti del človeške zavrelice, ki ga pustijo kipeti prek roba lonca življenja. Ljudje na vasi pa so slavni, zadovoljni, če si napolnijo trebuh. In ti preprostniki drže svet pokonci, prvinsko usklajeni, nagonsko se držeči reda; trepetajoči pred uimami in temo; med oranjem in brananjem na hitro uživajoči hrano in vse užitke; uživajoč jih naravno, brez premišljanja, kako jih začiniti. Je mar narava kdaj v zadregi, kako polepšati dan? Lepota pride sama, po večni šahovnici neštetihi akterjev, je le trenutna sprememba utečenega spreminjanja v kalejdoskopu vesoljskega bivanja. Ne, ti ljudje, te živali niso potrebne našega sočutja. Prej narobe: del tistega raja so, ki ga je drevo spoznanja obljubilo in hkrati odreklo razumarjem in nezadovoljnim brkljačem. Potrebujemo dosti pameti in moči, da bi našli pot nazaj v to naravno deželo nesprijenih pradedov. Iskati moramo silnice, izlužiti skelet te trdne zdrave praskupnosti, ki se z njo naša mesta v ničemer ne morejo primerjati. Iskati moramo praljudske prvine, toda ne v zabuljenih pogledih goved in v tršati krhkosti stark,

marveč v bistvu pokrajine, njiv, ograd in hiš, kakor so si jih ustvarili v vekovih. Iskati anatomijo vasi. Razčlenjevati brez razlike ali je veselo ali resno — oboje je ljudsko. Iskati trdne koordinate, skozi katere bo možno premeriti pravo višino in širino, utripanje pravih razsežnosti teh vasi.

* * *

Z naravo je vedno tako: karkoli stori, čutiš, da je upravičeno; nikoli ji ne podtikaš muhavosti ali ihte. In če bo jutri dež, se kmetje ne jezijo; nekje v njih samih tiči krivda ali zasluga za to, vedo čisto natanko. Saj niti ne verjamejo zares v Boga, — vsaj v takega kot meščani ne, — marveč v tisto večno v sebi, v tisto, kar ne lega v grob, ampak se seli iz kolena v koleno. Drugače doživljajo naravo kot mi, marsikaj bi se mogli naučiti od njih. Ne gledajo slikarsko, tudi ne literarno — lepota jim pomeni bistvo stvari. Pravzaprav izcedek vide-nega, pravzaprav Platonovo idejo. Toda predvsem uporabno plat ideje! Kamen je zanje lep, ker je kamen, ki si iz njega zidajo hiše, žgo apno; in grd, ker se morajo tisočkrat pripogniti, ko čistijo vinograde. Sapa je nekaj prijetnega, ker jim za silo tolaži žejo, ko z rovnico razkopavajo mastno grudo, a je zoprna, kadar jim kotali kamenje s strešnikov. Tudi drevo ima dva obraza: daje jim senco in hlad pa les za kurjavo in prodajo, a nič kolikokrat ga prekolnejo, ko se ga morajo ogibati z volmi med grabljenjem stelje. Vse je dvojno, povsod plus in minus, ki si držita ravnotežje. In v tem je lepota, dialektična lepota nasprotnih barv. V tem je trdnost sveta, uravnovešenost, a hkrati življenje brez mrtvila. Brez te notranje napetosti bi se spremenili v solnate stebre, sami sebe použili in bi zakrneli. Tako pa si sami pišejo drame spopadov — in mi se čudimo, kako lahko prebijejo brez umetelnih. Zanje je vse živo spopad, boj, tehtanje, nenehno tveganje, čakanje, kdo bo zmagal. Meščani pa pridrvimo v vas in čez bore pol ure že zehamo, milosrčno sočustvujemo s preprosniki, z ubogimi reveži, tako zapuščenimi brez vsake poštene kulturne zabave! Žalostno je le to, da tudi tamkajšna mladina nasede našemu pomilovanju in zapre oči pred dramo narave. Zaželi si brezčrtnih najlonk, mopeđa ali motorja, kopalne kadi in kina. Žalostno: beračija je to, kar se nam na zunaj kaže kot znak neustavljivega sijajnega napredka.

* * *

Svetloba je puhtela iz dveh sveč na vsaki strani ladje. Črne prilike mož in žena, v blagovih vseh odtenkov barv. Dekleta so pela nabožne pesmi. Divje, malone jezne na tesni prostor, se je zdelo kopistu. Kmetice imajo v glasu vedno nekaj moškega. To jim ostane nemara od vseh znošenih košev sena, otave in poljskih pridelkov — napete vratne mišice ne prenesejo več lenarjenja niti pri petju ne. Stebri stranskih ladij so bili poševni navznoter, a vzlic temu se je prostor širil kvišku kakor po čudežu; zakaj pod banjastim stropom je iz polmraka grmeče pridigal prostranstvo Geneze. Pridiganje, ki se je mešalo z zaverovano pesmijo vernikov. Kako apologetsko doni to neubrano petje! Kopist

je čutil, da se skriva v pesmi neskončno malo zvajenosti in vendar tisto, kar je največ. Kratkotrajno nekaj, kar zmore uro in pol hipnotizirati množico trdih, z obema nogama v življenje zakopanih ljudi. In zdajle jim pomeni to več kot vino, jed in ljubljenje. Pozabijo na dokazljivo resnični svet in začutijo, da je svet »Viteza žalostnega obraza«, ki jih gleda s križa, prav tako resničen in upravičen. Še bolj nemara. Kajti odnesejo ga s seboj, in ko se v njihovih dušah razpusti in obledi, si ga vnovič zažele kot izseljenci domovine. Nekaj prvobitnega je bilo čutiti v tej poravnani obrnjenosti proti oltarju in kruh in vino na belem prtu sta postala neznansko več kot simbol mesa in krvi nekega tesarjevega sina iz Nazareta. Bila sta njihov delovni dan, sklanjanje nad ralom, odprta dlan sejalec in žgoči hrbet žene, kadar okopava pognale krompirjeve cime. Blagor tem dobrim ljudem! Po mleku in močnem vinu vonjajo, po hlevih in skopi rdeči prsti, ki jo pregnetavajo za novo setev. Zadovoljni, pobotani so s skalovjem in z malo ilovnatih prsti med škrbini in kot prstan čuječimi kamnitimi zidki. Ti so znak zaroke ljudi z zemljo, ki jo je prej odnašal pustolovski veter. Če je le dežja, potem hvalijo močna grla počelo dobrega; ko jih tepe suša, se pripognejo, a vseeno čikajo skozi škrbine: »Tudi to bo pasalo, ne bo nas hitro konec!«. Taki so ti ljudje, prav nič podobni tistim, ki jih je že pograbila moderna ihta. Tu se jim ne mudi nikamor in »corriera«, ki je začela voziti leto osorej, je edina priganjaška ura. Kaj zato, če pridejo pol ure prej ali pozneje, kaj zato, če je danes rajši jutri — ali se bo zato kaj spremenilo na svetu? Nekaj tistega prvinskega fatalizma, tiste zdrave »festina lente«, ki ji je pri nas ameriški hurry up! namenoma odpel zadnji del ter ga pustil na postaji preteklega stoletja. In kot zmajujejo Andričevi vrli Višegradci, pokaj vraga toliko hitijo novi prišleki s severa, tako nekako majejo z glavami tukajšnji vaški očanci nad priganjaško hitrico priseljenih Kranjcev. Kakor da bi se dalo kaj časa prihraniti! Kje pa, še umrli bodo kot mi, dasiravno trikrat obrnejo reči, preden jih enkrat storijo.

Speljuješ me v nerganje, je kopist očital samoti. Kaže, da se ne moreš zbožati z modernim napredkom. Misliš? se je zresnila samota. In kaj je po tvojem napredek? Skušam ti odkriti vrednote, ki ne poznajo časa, ker so nenehne, vedno pričujoče, absolutni presežniki, ki so konec in začetek hkrati, ki se v njih napredek in tradicija zlijeta v najbolj dragoceno, v tisto, kar ustreza človekovemu bistvu.